

УДК 94 (477.63) «1939/1945» : 323.2 (045)

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА НОМЕНКЛАТУРА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ*

Віктор Буренков

Запорізький національний університет
Україна, 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
e-mail: viktorburenkov@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9632-3781>

Розуміння пізнього СРСР неможливе без аналізу неформальних практик, на яких трималася вся радянська система управління. Вони виникали внаслідок серйозних протиріч у моделі державності, побудованій Сталіним, і зумовили глибоку трансформацію радянського суспільства, яка врешті-решт призвела до краху Радянського Союзу.

Одним із проявів такої тіньової політики стало формування потужних номенклатурних кланів, які конкурували між собою за посади, ресурси, авторитет. В УРСР центрами формування таких місцевих кланів стали Донецьк, Дніпропетровськ і Харків. Попри те, що вони відігравали величезну роль в історії України 1950-80-х рр., обставини їх формування та функціонування досі залишаються малодослідженими та малозрозумілими.

Найбільш часто у науковій і доколонуковій літературі згадується дніпропетровський клан. У даній статті ми спробуємо описати зміни, що відбувались у дніпропетровській номенклатурі протягом Другої світової війни та показати значення цього періоду у процесах її консолідації та посилення.

Напередодні Другої світової війни Дніпропетровська область була однією з найбільш модернізованих областей УРСР. За своїм соціально-економічним і промисловим потенціалом вона входила до переліку регіонів «важковаговиків» разом з Київщиною, Харківщиною та Донеччиною. Швидкий промисловий розвиток 1929-1938 років відбувався ціною страшних жертв серед місцевого населення. На останньому етапі модернізаційних процесів Радянським Союзом прокотилася хвиля масових політичних репресій. Ця «кадрова революція» знищила більшу частину регіональних еліт УРСР. Одним із приводів до цього удару по номенклатурі було те, що Сталін не міг допустити формування впливових регіональних центрів влади зі своєю потуж-

ною елітою а, як відомо, основними засобами у боротьбі з такими неформальними практиками були періодичні «чистки», «перетасовування» та перекидання місцевих управлінців з регіону в регіон. Показовим прикладом особистого ставлення Сталіна до процесів регіоналізації еліт був його виступ 5 березня 1937 р. на черговому пленумі ЦК ВКП(б). Цей виступ фактично дав старт на майже повне винищення регіональної когорти керівників.

Дніпропетровщина не залишилась осторонь цих процесів. Регіоном прокотилися дві хвилі терору. Перша хвиля репресій умовно обмежується травнем-липнем 1937 року, друга припадає на жовтень 1937 – січень 1938 років. За весь період репресій було розстріляно 59 із 87 членів Дніпропетровського обкому, що складає 67% від загальної чисельності [18, с. 23].

Хто вони, ті «солдати партії», які приходили на заміну своїм попередникам? Звідки прибули до регіону («варяги» чи «місцеві»)? Який досвід роботи мали у партійно-радянських структурах? Чи були зацікавлені у створенні потужної регіональної групи, яка б мала свої політичні амбіції та відстоювала інтереси свого регіону? Відповівши на ці запитання, ми зробимо невеликий крок у розумінні принципів добору та розташування кадрів регіональної еліти, а також, що не менш важливо, наблизимося до розуміння, яке місце займали ці керівники у владній вертикалі.

Окремі аспекти функціонування дніпропетровської номенклатури можна виявити на сторінках радянських видань: «Нариси історії Дніпропетровської обласної партійної організації» [12], «Нариси історії Комуністичної партії України» [13]. Серед сучасних досліджень варто виділити енциклопедичне видання «Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси» [8], а також «Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть:

* Стаття підготовлена за підтримки Shevchenko Scientific Society in the U.S.

історичний нарис» [9]. Останній серед інших даних надає короткі довідки про місцевих керівників через призму їхнього внеску у розвиток міста. Також вартий уваги довідник «Хто керував органами держбезпеки, 1941-1954 рр.» [15], підготовлений Микитою Петровим, в якому описано організаційну структуру органів держбезпеки у 1941-1954 рр., наведені біографічні довідки, послужні списки та фотографії керівників силових органів влади.

Усі ці видання хибують тим, що зосереджують свою увагу лише на поданні коротких біографій керівників партійно-радянської вертикалі та силових структур, але автори не заглиблюються в аналіз діяльності регіональної еліти Дніпропетровщини, не реконструюють її колективний портрет. Ми спробуємо цією статтею зробити перший крок у напрямку – встановлення умов формування, соціального походження, освіти та специфіки призначень місцевих регіональних керівників у 1939-1945 роках.

Відновленням апарату управління УРСР займався Микита Хрущов, направлений до республіки у 1938 р. першим секретарем ЦК КП(б)У. Приймаючи справи від свого попередника Станіслава Косіора, він у своїх спогадах так згадував стан справ у довіреній йому республіці: «Україною ніби Мамай пройшов... На Україні була знищена тоді вся верхівка керівних працівників у кілька поверхів. Кілька разів змінювалися кадри і знову піддавалися арештам і знищенню» [24, с. 147]. Кадровий дефіцит був відчутним. Із довідки «Про здачу секретарем ЦК КП(б)У С.В. Косіором і прийому секретарем ЦК КП(б)У М.С. Хрущовим справ по ЦК КП(б)У» зазначається, що на Дніпропетровщині немає другого та третього секретарів, а також голови облвиконкому, окрім цих трьох вакантними залишалися посади деяких завідувачів відділами обкому, секретарів міськкомів і райкомів та їх других секретарів [27, арк. 1-3]. На кінець 1938 р. партійно-радянські органи на Дніпропетровщині були повністю знекровленими. Утворився кадровий «вакуум», який швидко почав заповнюватися представниками нової генерації керівників. На 1940 р. було майже повністю відновлено стабільну роботу всіх місцевих органів влади, були заповнені всі вакантні посади, які вивільнилися за результатами «зачистки» регіональної партійної еліти 1930-х років.

Центром консолідації місцевої номенклатури стали партійно-радянські органи. Найбільш впливовим органом влади було бюро обкому партії. До нього входило 9 членів і 2

кандидати у члени бюро [6, арк. 17-18]. З 1938 по 1941 роки першим секретарем Дніпропетровського обкому був Семен Задіонченко, якого у 1941 р. в якості в.о. першого секретаря замінив Костянтин Грушевий.

До місцевого партійно-радянського апарату ми відносимо корпус секретарів і завідувачів відділами, які були включені до бюро обкому та мали політичну вагу. За період з 1940 по 1945 рр. сюди входили: другі секретарі – Олексій Фролков (1938-1939), Костянтин Грушевий (1939-1941); секретар з пропаганди та агітації Леонід Брежнєв (1939-1940), секретар по кадрах Михайло Кучмій; головами облвиконкому – Костянтин Караваєв (1938-1940), Павло Найдьонов (1940-1944), Георгій Дементьєв; другий секретар Дніпропетровського міськкому Микола Манзюк і голова міськради Микола Щолоков (1939-1941); завідувач металургійним відділом Леонід Лукич.

Всі вище названі представники місцевої партійно-радянської еліти були доволі молодими – 31-37 років; лише головам облвиконкому Караваєву та Дементьєву на 1940 рік було більше 40 років. Більшість з них мали досвід роботи у партійно-радянських органах влади різного рівня.

Якись чіткі закономірності у призначеннях ключових фігур до місцевого партійно-радянського апарату виділити важко. У період з 1939 по 1941 роки відбувається постійна кадрова «чехарда». По декілька разів перших секретарів обкому перекидають на посаду голови облвиконкому і навпаки, голів облвиконкому на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому. Наприклад, Георгій Дементьєв у 1940-1941 рр. – заступник голови Дніпропетровського облвиконкому, а вже у квітні 1941 р. – третій секретар Дніпропетровського обкому, потім близько місяця (жовтень – листопад 1941 р.) виконує обов'язки першого секретаря цього ж обкому [6, арк. 2].

Подібна нестабільність не призвела до масового притоку «варягів». Одним із пояснень цього може бути наше припущення про те, що місцева еліта вчасно реагувала на можливий кадровий дефіцит і постійно могла запропонувати місцевих на вакантні місця, не даючи можливості вищому керівництву присилати «варягів». Дане припущення лише потребує подальших досліджень, які підтвердять його вірність або спростують. Але зовсім без «варягів» місцевій еліті, принаймні у цей період, обійтися не вдалося. Немісцевими були Костянтин Караваєв і Семен Задіонченко – з Москви, Георгій Дементьєв – зі Смоленщини. Останнього

важко однозначно відносити до «варягів»: він народився не на Дніпропетровщині, але свою партійну кар'єру почав саме тут. У далекому 1933 році він – начальник політвідділу Петропавлівської машино-тракторної станції. У 1935-1937 рр. – перший секретар Петропавлівського районного комітету КП(б)У (Дніпропетровська обл.) [6, арк. 1-5]. Пізніше обіймав посади першого секретаря обкому та голови виконкому Дніпропетровської області.

Важливою частиною місцевої влади були представники силових структур Дніпропетровщини. До цих силових органів ми включаємо начальників управлінь НКДБ – НКВС Дніпропетровської області Петра Коркіна (26 лютого 1938 – січень 1939 р.), Івана Комаровського (31 січня 1939 – 22 квітень 1940 р.), Петра Дмитрієва (22 квітня 1940 – 28 березень 1941 р.), Миколу Дятлова (28 березня – червень 1941 р.), Льва Павленка (червень – серпень 1941 р.), Миколу Суркова (серпень – 14 листопада 1941 р.) [11], а також прокурора області Володимира Вовка (1939-1941 рр.) [20].

На відміну від своїх однопартійців із партійно-радянських структур, представники «силового блоку» на загал, п'ять із восьми керівників НКДБ-НКВС, були немісцевими. Зупинимося на «варягах». Першим очільником Управління НКВС у Дніпропетровській області після «великого терору» був Петро Коркін. Він відслужив у російській армії з 1917 по 1919 р. У 1921-1922 рр. був уповноваженим Особливого відділу 5-ї армії. З 1922 по 1932 рр. – обіймав різні посади в органах ДПУ, від начальника Особливого прикордонного відділу 5-ї армії до в.о. помічника начальника 2 відділення Секретно-політичного відділу ОДПУ при РНК СРСР. У 1932-1933 рр. – начальник III і VI відділення Секретно-політичного відділу ОДПУ при РНК – ГУГБ НКВД СРСР. З 1935 по 1936 рр. – в УДБ Управління НКВД по Ленінградській області. Потім на рік, з 1936 по 1937 р., його перевели на посаду начальника Управління НКВС по Воронежській області [14]. У період «великого терору» був його активним учасником [21]. 26 лютого 1938 – січень 1939 р. – начальник УНКВС Дніпропетровської області. 1 вересня 1939 р. Коркіна заарештували. 28 січня 1940 р. – розстріляний [14].

Микола Дятлов, як і його попередник, не був місцевим. Народився він у 1901 р. в с. Корбачеєво Московської губернії. За національністю – росіянин. Освіту здобував спершу у радянській партшколі міста Києва (1929-1931 рр.), а згодом ще закінчив десятирічну

середню вечірню школу для робітничої молоді у Дніпропетровську. Відслужив строкову службу в рядах РСЧА з 1920 по 1922 р. [5, с. 351]. Перший досвід роботи у «силових» органах здобув, працюючи міліціонером у містах Коломна та Київ. Начальником УНКВС Дніпропетровської області був доволі короткий термін з 28 березня 1941 р. по червень 1941 р., після чого направлений до Львівської області на ту ж саму посаду начальника УНКВС [20].

Тепер спробуємо з'ясувати, як так сталося, що місцеве Управління НКВС очолювали українці та ще й вихідці з Дніпропетровської області. Зазвичай «місцевих» у силових структурах не ставили очолювати Управління на їх батьківщині, щоб убезпечитись від різного роду корупції. Іван Комаровський народився у 1904 р. в Катеринославській губернії у сім'ї шахтаря. Вступив до лав КП(б)У у 1929 р. Здобув вищу освіту у Донецькому гірничому інституті (1930-1935 рр.). В органах НКВС свою кар'єру розпочав з посади партпрацівника НКВС УРСР. У 1938 році – помічник начальника VII-го, III-го відділу I-го управління НКВС Української РСР, пізніше – начальник I-го відділення VIII-го відділу I-го управління НКВС Української РСР. З вересня 1938 р. – помічник начальника Відділення Економічного управління НКВС Української РСР. 31 січня 1939 р. направлений начальником Управління НКВС Дніпропетровської області. Звільнений з посади як той, що «не виправдав себе на цій роботі». Був відправлений на фронт, де і загинув [14].

Петро Дмитрієв – ще один начальник Управління НКВС у Дніпропетровській області, якого ми включаємо до когорти «місцевих силовиків». Народився у 1908 р. в селищі Юзівка Катеринославської губернії. Навчався у Новочеркаському політехнічному інституті, який так і не закінчив, та у Північнокавказькому інституті. У 1933-1934 рр. служив у РСЧА. Партійну кар'єру розпочав з посади завідувача Промислово-транспортним відділом Сталінського обкому КП(б)У (1938-1939 рр.). До Дніпропетровської області на посаду начальника Управління НКВС (з 22 квітня 1940 р. по 28 березня 1941 р.) він потрапляє після того, як рік відпрацював на аналогічній посаді у Чернігівській області у 1939-1940 роках [13].

«Чужинця» Миколу Дятлова на посаді начальника УНКВС Дніпропетровської області у червні 1941 р. замінив Лев Павленко [15, с. 105]. На відміну від багатьох своїх попередників, він був «місцевим». Народився у м. Катеринославі у лютому 1908 р. За національністю – українець. З 1925 р. працював на

Дніпропетровській залізниці. У 1928-1930-х роках працював начальником одного із металургійних заводів м. Єнакієво (нині Донецька обл.). Працюючи некваліфікованим робітником на залізниці, отримував невелику зарплатню, тому вирішив здобувати вищу освіту у Дніпропетровському металургійному інституті імені Сталіна, в якому навчався з 1930 по 1934 рік. Після завершення навчання у 1934 р. отримав посаду начальника одного з металургійних заводів м. Єнакієво, але працював на цьому заводі недовго. У 1936 р. був призначений директором металургійного заводу м. Орджонікідзе. До лав ВКП(б) вступив доволі пізно – у 1939 р. В органах НКВС-НКДБ почав працювати у Сталінській області з 1938 р. З 1939 по 1940 рік обіймав посади у різних структурних підрозділах НКВС-НКДБ УРСР. До рідної Дніпропетровської області повернувся у червні 1941 р. на посаду начальника УНКВС, але вже незабаром, у серпні того ж року, був призначений начальником ОО УНКВС 383 дивізії Південного фронту [16, с. 664].

Прокурором Дніпропетровської області у 1939-1941 роках був уродженець Катеринослава Володимир Вовк. Він здобув освіту у Всесоюзному Комуністичному університет імені Сталіна. У 1937-1938 рр. працював завідувачем відділу та секретарем Кіровського райкому КП(б)У міста Дніпропетровська. З 1937 р. на партійній роботі у Кіровському райкомі КП(б)У Дніпропетровська. Призначений прокурором Дніпропетровської області – у 1939 р. На початку війни був евакуйований на Схід СРСР. У 1941-1943 рр. – завідувач промислового відділу Фрунзенського обласного комітету КП(б) Киргизії, виконуючий обов'язки заступника прокурора Української РСР із спеціальних справ [20].

Отже, більшість керівників силових структур області, на відміну від партійно-радянського керівництва, були не місцевими та ніякого зв'язку з регіоном не мали. П'ять начальників Управління НКДБ-НКВС мали вищу освіту, але жоден з них не закінчував спеціальний юридичний чи військовий навчальний заклад. Це говорить про їхній невисокий рівень професійної підготовки та компетентності. Відсутність відповідної професійної освіти компенсувалася значним досвідом роботи в органах НКДБ-НКВС. На відміну від своїх колег, прокурор Вовк взагалі ніякого подібного досвіду не мав. Перед призначенням на посаду прокурора Дніпропетровської області за його плечима був досвід роботи у партійно-радянських органах, на незначній посаді сек-

ретаря райкому. Але, як показала практика, такого досвіду недостатньо, щоб виносити правомірні вироби.

Не встигла дніпропетровська номенклатура оговтатись після «кадрової революції» 1937-1938 рр. та звикнути до нових посад, як раптом, після приєднання у 1939 р. до УРСР територій Західної України прийшло розпорядження з Центру про необхідність відправити місцевих керівників на інкорпоровані землі з метою розбудови радянських органів влади. На тільки-но приєднаних територіях змінився адміністративно-територіальний устрій: було створено 6 областей – Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську та Дрогобицьку [25, арк. 240-242]. Саме до цих областей і були направлені «перевірені кадри» з Дніпропетровщини.

На керівні посади до Львівської області відрядили двох відповідальних працівників: 1. Г. Гайдамака з посади завідувача військового відділу перевели у крісло секретаря по кадрах; 2. Т. Харченка на посаду завідувача відділу народної освіти; 3. О. Алексеенко просто змінив одне місце роботи на інше, залишившись першим секретарем обкому ЛКСМУ [16, с. 57, 60].

Станіславський обком було посилено за рахунок призначення на посаду другого секретаря обкому – І. Грушецького, а головою місцевого облвиконкому відправили М. Козенка, який до цього займав таку ж саму посаду у Дніпропетровську [16, с. 58].

До бюро обкому Рівненської області було введено лише одного дніпропетровця – Ф. Пономаренко злетів у гору з посади другого секретаря Дніпродзержинського міськкому на вакантне місце секретаря з пропаганди [16, с. 59].

Окрім партійних і господарських працівників, до Західної України та Бессарабії від Управління НКВС УРСР по Дніпропетровській області з 1 вересня 1939 р. по серпень 1940 р. було відправлено 43 співробітника [4, арк. 1-2]. Представники місцевої номенклатури регіону вважалися керівництвом ЦК КП(б)У надійними виконавцями завдань партії, і тому на них можна було повністю поклатися під час «радянзації» Західної України та Бессарабії.

22 червня 1941 р. розпочалася радянсько-німецька війна, про початок якої керівництво Дніпропетровщини дізналося того ж дня приблизно о 6-й ранку. За версією в.о. першого секретаря обкому Костянтина Грушевого, повідомлення про напад Німеччини він отримав від генерал Костянтина Добросердова: «Німе-

ччина напала... – почув я приглушений голос генерала. – На нас напала, Костянтин Степанович! Нині на світанку... Війна з Німеччиною?!» [1, с. 33]. К. Грушевий скликав термінове засідання членів бюро обкому. На ньому були присутні: 1. секретарі обкому – Л. Брежнев, Г. Дементьев, М. Кучмій, Л. Лукіч, К. Тарасов, Т. Чумаченко; голова облвиконкому П. Найдьонов і його заступник М. Черепанов; 2. начальник облвійськомату Матвеев, начальник обласного управління НКДБ М. Сурков, облпрокурор В. Вовк; 3. другий секретар Дніпропетровського міськкому М. Манзюк, голова Дніпропетровської міської ради М. Щелоков, начальник Сталінської залізниці М. Закорко, завідувач транспортним відділом обкому П. Усік [12, с. 381-382; 1, с. 38]. Слід окремо означити, що у нашому розпорядженні немає архівних документів, які б підтвердили спогади Грушевого про скликання членів бюро обкому на цю термінову нараду саме у такому складі і саме з таким порядком денним. Почалась підготовка мобілізації населення до лав радянської армії, розроблялись плани евакуації, організовувались добровольчі загони місцевих жителів. Наскільки ефективними були ці заходи показала вся подальша історія оборони, евакуація підприємств і діяльність підпілля.

Після оголошення мобілізації, частина місцевої партійної еліти потрапила до тилу або у різного роду військові ради та комітети оборони, де ймовірність загинути від ворожої кулі була значно меншою ніж на передовій. У перші дні війни із Дніпропетровського обкому до лав Червоної армії було направлено 50 осіб [22]. На політроботу пішли секретар обкому Леонід Брежнев [26, арк. 57-58], голова облвиконкому Павло Найдьонов, прокурор Дніпропетровської області Володимир Вовк і багато інших секретарів міськкомів і райкомів дніпропетровської партійної номенклатури. 9 липня 1941 р. Перший секретар обкому Семен Задіонченко був призначений членом Військової Ради Південного фронту, а його обов'язки було покладено на другого секретаря обкому Грушевого. Від'їжджаючи на фронт, Задіонченко забрав із собою деяких співробітників обкому: завідувача партійно-організаційним відділом обкому В. Община, заступника завідувачого відділом пропаганди І. Слинька, завідувача відділом кадрів М. Волкова, в.о. завідувача особливим сектором Є. Маляревського, а також перших секретарів П. Крючкова, Л. Лопатенка [1, с. 68].

Тринадцять представників номенклатурної верхівки були внесені до резерву ЦК КП(б)У і

направлені у розпорядження Військової Ради Південного фронту. До їх числа потрапили вже згадуваний К. Грушевий, П. Найдьонов (голова облвиконкому), М. Кучмій (секретар обкому по кадрах), Л. Лукіч (секретар обкому з металургії), Д. Кашкін (секретар обкому по будматеріалам), Ю. Сова (заст. голови облвиконкому), М. Черепанов (заст. голови облвиконкому), О. Пінчук (зав. особливим сектором обкому), П. Усік (зав. транспортним відділом обкому), І. Сіренко (секретар Криворізького міськкому), Л. Мамоненко (секретар Дніпродзержинського міськкому), С. Ніколаєв (секретар Дніпропетровського міськкому), М. Щолоков (голова Дніпропетровської міськради) [3, арк. 14]. Були серед керівників і ті, які взагалі самовільно покидали свої робочі місця і тікали за лінію фронту. Серед відомих нам «втікачів» можемо виділити чотирьох секретарів райкомів: С. Мазницький (2-й секретар Щорського РКП(б)У), Б. Осіпов і В. Білоусов та (1-й та 2-й секретарі Жовтневого РКП(б)У м. Кривий Ріг), М. Худик (секретар по кадрах Дзержинського РКП(б)У) [3, арк. 13].

Не дивлячись на те, що частина керівників покинула свої обов'язки на менш досвідчених колег, у Дніпропетровській області було організовано та проведено масштабну евакуацію місцевих підприємств. З 7 серпня 1941 р. і до повної окупації області з її території було вивезено значну частину промислових підприємств. Зокрема, було евакуйована Дніпродзержинська, Криворізька й інші електростанції, металургійні заводи ім. Леніна та ім. Карла Лібкнехта, Нікопольський коксохімічний, Дніпропетровський завод гірничого обладнання [10, с. 118]. На демонтаж та евакуацію у східні республіки СРСР, найбільших металургійних заводів ім. Дзержинського, ім. Петровського та Нікопольського південно-трубного заводу з низкою інших коксохімічних і гірничих підприємств, з їх цінними матеріалами та механізмами, знадобилося близько 10 днів [23, с. 498-499]. Така гарячкова евакуація говорить про те, що керівництво області не було готовими до такої ситуації. Все це нагадувало більше втечу, аніж продумані заходи з порятунку населення та матеріальних багатств регіону.

З наближенням фронту до меж Дніпропетровська й у зв'язку із можливістю його захоплення, 14 серпня 1941 р. весь апарат обкому й облвиконкому переїхав до міста Павлограда [1, с. 164]. Разом зі зміною лінії фронту, змінив свою дислокацію й обком, який спершу було переведено до Межевої Ворошиловград-

ської області, а 11 жовтня 1941 р., до самого міста Ворошиловграду. Керівництво Дніпропетровським обкомом, що та той момент знаходився у Ворошиловграді, було покладене на Георгія Демет'єва, а згодом – на Миколу Манзюка [17, с. 198-206]. Усіх керівників області, які на той момент знаходились у Ворошиловграді, евакуювали до Сталінграду.

Під час радянсько-німецької війни всі процеси з консолідації місцевої номенклатури припинилися: майже всі представники партійно-радянського апарату, силових органів влади в області, господарники, були розпорочені по різним регіонам СРСР і тимчасово втратили зв'язок між собою. Таким чином, період німецької окупації (1941-1943 рр.) в області перестали функціонувати всі місцеві адміністративні органи влади, окрім підпільного обкому, який не мав ніякої реальної влади.

На окупованій території Дніпропетровщини діяв підпільний обком у складі трьох осіб – секретаря підпільного обкому Миколи Сташкова, його заступника Дмитра Садовніченка та члена обкому Дем'яна Ситника [28, с. 189]. Загалом було сформовано 7 підпільних міськкомів і 29 підпільних райкомів [7, арк. 7-8]. Незважаючи на широку мережу підпільних організацій, «протягом війни в 12 з 29 районів Дніпропетровської області підпільно-партизанський рух був розгромлений у перші ж дні окупації або не розгорнувся взагалі. До кінця 1941 р. в області збереглися лише 3 підпільні організації: Дніпропетровський обком, Дніпродзержинський і Павлоградський міськкоми» [19, с. 548]. Ефективність всіх цих підпільних партійних організацій, що були сформовані поспіхом і не мали належної підготовки для проведення партизанських чи диверсійних акцій проти ворога, були приречені на провал від самого початку їх створення. Саме тому більшість партизанських загонів і партійних адміністрацій типу підпільного обкому, міськкомів і райкомів так і не розпочали свою діяльність. Ті підпільники, які залишилися у тилу ворога, були згодом викриті місцевою окупаційною адміністрацією.

25 жовтня 1943 р. силами 3-го Українського фронту було звільнено Дніпропетровськ, а остаточне звільнення всієї області завершилось лише у лютому 1944 р. За час війни були зруйновані численні промислові підприємства, шахти, занепало сільське господарство, майже повністю знищена соціальна інфраструктура: житлові будинки, лікарні, школи. Відбудова промисловості проходила у дуже складних умовах. Паралельно з відновленням соціально-

економічної інфраструктури відновлювалася й адміністративно-управлінська система. Доукомплектовувався штат місцевої номенклатури від обласного рівня до районного, поверталися з фронтів і різних міністерств і відомств керівники підприємств, організацій, з'являлися нові кадри, які приходили на місце репресованих, загиблих на війні або тих, хто отримав нові посади у тилу.

Відновлення радянської влади на території Дніпропетровщини почалося з відновлення довоєнної владної вертикалі з усіма її органами й управліннями. Спершу було затверджене нового складу обкому. У перший повоєнний склад Дніпропетровського обкому, були введені В. Общин, М. Манзюк (голова Дніпропетровського міськкому), Г. Чумаченко, Д. Кашкин, Ф. Гришин, О. Сухотський, С. Хостенко (голова ЛКСМ) [2, с. 401]. На посаду першого секретаря обкому було призначено Георгія Демет'єва, яку він обіймав до лютого 1944 р. Новий перший секретар не мав значного партійно-державного досвіду. До початку війни Демет'єв займав посади: заступника голови виконкому Дніпропетровської обласної ради (1940-1941 рр.); третього секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У (квітень 1941 р.). У перші місяці війни був в.о. першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. У 1941-1942 рр. – комісар бригадного району протиповітряної оборони у м. Міллерово (зараз Ростовська обл.). Знаходився у розпорядженні ЦК КП(б)У з 1942 по 1943 роки [6, арк. 5].

Головою виконкому Дніпропетровської облради було призначено Павла Найд'юнова (1943-1944 рр.). Він був представником нової когорти керівників, які почали отримувати перші високі посади після чистки 1937-1938 рр. У перші передвоєнні роки входив до складу обкому у якості секретаря (1939-1940), через рік він був призначений головою Дніпропетровської облради (1940-1941). З початком війни – направлений до 37-ї армії членом Військової ради (1941-1943).

Цікаво, що обидва представники партійно-го та радянського апарату на своїх посадах затримались недовго, приблизно рік. У березні 1944 р. між ними відбулася «рокіровка»: Демет'єв став головою виконкому Дніпропетровської області, а Найд'юнов – першим секретарем Дніпропетровського обкому. З яких причин відбулася ця заміна нам невідомо, але ми знаємо, що вона завершила політичну кар'єру Павла Найд'юнова. У 1948 р. Найд'юнова відправили до Львівської області керувати управлінням легкої промисловості, а його місце за-

йняв Іван Філіппов, «варяг» з Миколаївської області.

Також запрацювали і силові органи. З 1943 по 1950 роки місцеве Управління НКВС-МВС по черзі очолювали «варяги» Олексій Єдов (1943-1944 рр.) та Лука Шліхта (1944-1950 рр.). А облпрокурором було призначено Миколу Хмару [20]. Інформації про нього вкрай мало, а точніше сказати вона практично відсутня, що обмежує наші наукові можливості з реконструкції його діяльності на посаді прокурора.

Відновлення радянського контролю над Західною Україною мало безпосередні наслідки для складу регіональної еліти Дніпропетровщини. Відповідно до рішення ЦК КП(б)У від 25 жовтня 1944 р. «Про додатковий відбір партійних, радянських і господарських робітників для роботи в західних областях УРСР», Дніпропетровська область повинна була направити до Західної України 502 члени обласної партійної організації з досвідом роботи на керівних посадах [5, арк. 6]. Виконати це рішення було доволі важко, але вже 10 жовтня 1945 р. Дніпропетровський обком направив довідку до ЦК КП(б)У про те, що було «відібрано і направлено для роботи в західних областях України партійних, радянських та господарських робітників 469 чоловік» [5, арк. 7]. З цих 469 осіб – 80 партійних, 48 радянських, господарських – 143, торговельно-кооперативних – 32, працівників культурно-просвітницьких та охорони здоров'я – 85, земельно-заготівельних – 51, судово-прокурорських – 30. 33 особи за станом здоров'я не змогли відбути до Західної України [5, арк. 7]. Така велика кількість людей, відправлених у Західні області України з числа місцевої номенклатури, майже повністю її «знекровила». Таке сліпе недалекоглядне виконання поставлених Центром завдань, без огляду на наслідки, може вказувати нам на те, що місцева номенклатурна еліта була незгуртована, не готова відстоювати власні інтереси перед Центром, не мала сильного лідера.

Таким чином, регіональна еліта Дніпропетровщини періоду Другої світової війни не була згуртованою та монолітною групою. Переважна більшість партійно-радянського апарату мала доволі міцні зв'язки з регіоном: народження, освіта, перший досвід роботи та, що найголовніше, початок політичної кар'єри саме у Дніпропетровську. Місцеві «силовики» не були пов'язані, за декількома винятками, з областю. До того ж їх вирізняв низький рівень освіченості, на противагу партійно-радянській

вертикалі.

Період до початку Другої світової війни став для дніпропетровської верхівки часом відновлення після «Великого Терору», яке було перерване у 1941 р. Після окупації області нацистами дніпропетровська номенклатура евакуюється разом з Червоною армією та розділяється між військовою службою (військові ради, політуправління) та тилowymi структурами (керівні органи у східних областях СРСР, оборонна промисловість). Реконструкція регіональної номенклатури розпочинається від 1943 р. та завершується вже після закінчення Другої світової війни. Головним фактором, що вплинув на її відновлення у 1944-1945 рр., стали кадрові «рознарядки» задля радянізації Західної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевий К.С. Тогда, в сорок первом... Москва: Известия, 1977. 335 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Ф.19. Оп.3. Спр.324. Арк. 17-18.
3. ДАДО. Ф.19. Оп.3. Спр.441. Арк. 38.
4. ДАДО. Ф.19. Оп.3. Спр.468. Арк. 1-2.
5. ДАДО. Ф.19. Оп.4. Спр.194. Арк. 6-7.
6. ДАДО. Ф.19. Оп.6. Спр.832. 5 арк.
7. ДАДО. Ф.19. Оп.8. Спр.1. Арк. 7-8.
8. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси: у 2 т. / відп. ред. С.І. Світленко. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009.
9. Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть: історичний нарис. Дніпропетровськ: Проспект, 2001. 263 с.
10. Лисенко О.Є. Евакуаційні заходи урядів УРСР і СРСР на території УРСР в роки Великої Вітчизняної Війни СРСР 1941-1945 // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. С. 9-13.
11. Мзареуло В. УНКВД по Днепропетровской области – УВД исполкома Днепропетровского облсовета // История отечественных спецслужб и правоохранительных органов. URL: http://shieldandsword.mozohin.ru/VD3462/terr_org/respublik/ukraina/terr_org/dnepropetrovsk.htm.
12. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации / Ред. кол. И.В. Васильев (председатель) и др. Днепропетровск: Промінь, 1979. 616 с.
13. Очерки истории Коммунистической партии Украины / Авт. кол.: В.И. Юрчук (руководитель) и др. Київ: Политиздат Украины, 1977. 815 с.
14. Петров Н.В. Кто руководил НКВД. 1934-1941: Справочник // Общество «МЕМОРИАЛ». 1999. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/biogr/index.htm>.
15. Петров Н.В. Кто руководил органами госбезопасности, 1941-1954: Справочник. Москва: О-во «Мемориал», «Звенья», 2010. 1008 с.
16. Политическое руководство Украины. 1938-1989 / Сост. В.Ю. Васильев и др. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 544 с.
17. Сацута В.М. Керівники області та міста в буремному 1941 році: Біографії та діяльність керівників Дніпропетровської області та м. Дніпропетровська в 1941 р. // Видатні особистості: музейна персоналістика: Матеріали обл. музейної наукової конференції до Міжнарод. дня музеїв та 75-річчя Дніпропетровської обл. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. С. 198-206.
18. Свідчення з минулими: мовою документів. Дніпропетровськ: Моноліт, 2001. 320 с.
19. Слободянюк М.А. Радянське антифашистське підпілля // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Книга перша. Київ: Наукова думка, 2011. С. 542-

546.

20. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898-1991 // knowbysight.info. URL: http://knowbysight.info/1_UKRA/00003.asp

21. Сталинский план по уничтожению народа: Подготовка и реализация приказа НКВД № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов» // Альманах «Россия. XX век». URL: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-dos/1007240>

22. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: хроника событий / Сост.: О.В. Буцко и др. Киев: Политиздат Украины, 1985. 618 с.

23. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття.

Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії) та ін. Кн. 2. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України», 2011. 943 с.

24. Хрущев Н.С. Время. Люди. Власть: Воспоминания в 4-х кн. Кн. 1. Москва: Московские новости, 1999. 848 с.

25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). Ф.1. Оп.6. Спр.513. Арк. 240-242.

26. Центральний архів Міністерства оборони Росії. Ф.228. Оп.718. Спр.6. Арк. 57-58.

27. ЦДАГО. Ф.1. Оп.20. Спр.7238. Арк. 1-3.

28. Шахрайчук І.А. Антифашистська боротьба радянського підпілля на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. // Проблеми політичної історії України: Зб. наук. пр. Вип. 9. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2014. С. 188-198.

Буренков Віктор Дніпропетровська номенклатура у роки Другої світової війни

У статті проаналізовані особливості формування регіональної еліти Дніпропетровщини в період 1939-1945 років. Виділені етапи консолідації та дезінтеграції місцевої керівної верхівки, які пов'язані зі знаковими політичними подіями в житті номенклатури – «Великим терором», Другою світовою війною та радянізацією Західної України. Була здійснена спроба розібратися, за якими принципами, критеріями відбувалася кооптація до місцевої «обойми» керівників і як це впливало на її існування і функціонування. Приходимо до висновку, що переважна більшість представників партійно-радянського апарату мала доволі міцні зв'язки з регіоном, на відміну від «силовиків», які були «варягами».

Ключові слова: номенклатура, керівна верхівка, регіональна еліта, дніпропетровський клан, «варяги», НКВД-МВС, УРСР

Буренков Виктор Днепрпетровская номенклатура в годы Второй мировой войны

В статье проанализированы особенности формирования региональной элиты Днепрпетровщины в период 1939-1945 годов. Выделены этапы консолидации и дезинтеграции местной руководящей верхушки, которые связаны со знаковыми политическими событиями в жизни номенклатуры – «большой террор», Вторая мировая война и советизация Западной Украины. Была осуществлена попытка разобратся, по каким принципам, критериям происходила кооптация в местную «обойму» руководителей и как это влияло на ее существования и функционирование. Приходим к выводу, что подавляющее большинство представителей партийно-советского аппарата имела довольно прочные связи с регионом, в отличие от «силовиков», которые были «варягами».

Ключевые слова: номенклатура, руководящая верхушка, региональная элита, днепрпетровский клан, «варяги», НКВД-МВД, УССР

Burenkov Victor Dnipropetrovsk nomenclature during the Second World War

The article is devoted to the analysis of the factors of formation of regional elite of Dnipropetrovsk during the 1930s - 1940s. The author explains principles and criteria of cooptation to local group of leaders and reveals their influence on the leaders' existence and functioning. We conclude that the most representatives of the Soviet Party had strong communications with the regions, in contrast to «the Russian security leaders», which were «Varyags» with low level of education. The text gives information about phases of consolidation and disintegration of local leadership and their connection with such important for nomenclature events as «personnel revolution» (1937s-1938s), the Second World War and the Sovietization of Western Ukraine. The article describes the peculiarities of the evacuation process of industrial companies of the region and its influence on the collapse of the local nomenclature which was formed before the war. A part of Dnipropetrovsk nomenclature and these industrial companies had been sent to the East of the USSR (leading organs in the eastern part of the USSR, defence sectors of industry). Another part of Dnipropetrovsk nomenclature had been enrolled for military service (military council, political administration).

The research shows that reconstruction of regional nomenclature began in 1943 and ended after the Second World War. It is reported that one of the main factors essential for its reconstruction in 1944-1955 was «human resources orders» for the Sovietization of Western Ukraine.

Keywords: nomenclature, ruling elite, regional elite, Dnipropetrovsk clan, «Varyags», NKVD-MVD, USSR

Надійшла до редакції 08.06.2018 р.